

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНО-ГАЛУЗЕВОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто методичні й практичні рекомендації щодо перспектив та шляхів зростання зайнятості населення. Визначено актуальні проблеми зайнятості. Окремо розглянуто термін «зайнятість населення», а також категорію «самозайняті», оскільки вона стала важливою формою в умовах безробіття. Охарактеризовано роль і завдання служби зайнятості. Для розрахунку загальної чисельності зайнятих в Україні загалом і за регіонами зокрема використано дані про працю з поточної звітності підприємств, яку вони подають до органів статистики. Проведено моніторинг розвитку зайнятості, самозайнятості, а також рівень зайнятості в Україні у нинішніх умовах.

In the article the methodical and practical recommendations on the prospects and the growth of employment. The urgent problems of employment. Separately considered period «employment» and category «self» because it has become an important form in terms of unemployment. Characterized role and tasks of the employment service. To calculate the total employment in Ukraine and the regions used data from the current labor reporting companies submitted to the bodies of statistics. A monitoring of employment, self-employment and the level of employment in Ukraine in conditions of today.

Ключові слова: зайнятість, населення, самозайнятість, безробіття.

Keywords: employment, population, self-employment, unemployment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Зайнятість населення є найважливішою складовою функціонування економіки. Однак ефективність економічного розвитку держави має значні регіональні особливості, які зумовлені певною мірою регіональними й галузевими відмінностями кількісних і якісних показників зайнятості населення. Сьогодні, в умовах економічної та демографічної кризи, особливо актуальними є проблеми нестачі робочих місць, розвитку індивідуальної зайнятості, оплати праці, мобільності робочої сили, ліквідації тіньової зайнятості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Сьогодні проблеми зайнятості населення та її регіонально-галузевої структури досліджують багато вчених. Зокрема, економічні питання зайнятості розглядали С. Бандур, В. Геєць, Т. Заславська, Е. Лібанова, В. Мандибура, Л. Лисогор, В. Онікієнко. Проблеми самозайнятості висвітлюють у працях А. Ананаєв, У. Бугал, Н. Краєва, В. Макевіч, М. Хом'як, В. Іванюта, О. Кремень та інші. Разом з тим, окремі методичні питання формування регіональної і галузевої структури зайнятості населення, її залежності від певних чинників, причин і наслідків сучасної ситуації потребують більш детальніших та глибших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах економічної кризи особливо загострюється проблема зайнятості населення, яка зумовлена спадом обсягів виробництва, що призводить до вивільнення робочої сили, зменшення кількості робочих місць, зниження попиту на робочу силу.

Зайнятість населення можна розглядати з економічних, соціальних і правових позицій. Економічні позиції визначення категорії «зайнятість населення» передбачають діяльність громадян зі створення суспільного продукту або національного доходу і є джерелом трудового доходу. З погляду з соціальних позицій зайнятість населення передбачає насамперед потребу працездатного населення у праці, яка створює суспільний продукт. Правовий зміст категорії полягає у тому, що право на працю є звичайним природним правом людини, яке держава повинна гарантувати своєму громадянину. [5, с. 129–151].

В Україні, відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен громадянин має право на працю, а держава створює умови для того, щоби громадяни могли повністю скористатися цим правом. Держава гарантує рівні можливості у виборі професії і виду трудової діяльності, реалізує програми професійно–технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [8].

Зниження попиту на робочу силу, зменшення доходів населення є соціально–економічними наслідками ринкових змін, що сприяють інституціоналізації нетрадиційних форм організації праці та

орієнтації на нестандартні форми зайнятості. Зайнятість за наймом у режимі повного робочого дня під безпосереднім керівництвом роботодавця чи менеджера на підставі трудової угоди вважають стандартною. Усі інші форми зайнятості (тимчасова, неповна, неформальна, самостійна зайнятість) розглядають як нестандартні.

Особливої уваги заслуговує категорія «самозайняті», оскільки вона стала важливою формою для виживання населення в умовах безробіття та низької оплати праці.

Така економічна поведінкова модель, як самозайнятість, ґрунтується на реалізації власних інтересів з метою забезпечення належних умов життєдіяльності, самореалізації та мотивації на самостійне забезпечення роботою [6, с. 306].

Самозайнятість як тип економічної поведінки можна охарактеризувати, з одного боку, як стратегію забезпечення умов життєдіяльності або виживання у мінливій життєвій ситуації та розв'язання проблеми безробіття, що дає змогу отримати джерело існування, використати індивідуальні фізичні та розумові здібності, а з іншого – як перший крок у реалізації підприємницької поведінки. Сфера самозайнятості є достатньо гнучкою в організації використання особистої ініціативи, спроможна прилучатися до розв'язання економічних проблем на засадах колективної та приватної форм власності. У ринкових умовах необхідність підвищення питомої ваги самозайнятого населення взагалі та підприємців малого бізнесу зокрема зумовлена не тільки потребами економіки, а й умовами розвитку ринку праці. Перехід від самозайнятості у підприємницьку діяльність є соціальним індикатором зрілості суб'єкта індивідуальної трудової діяльності [7, с. 226].

У цій ситуації велику роль має відігравати служба зайнятості. Одним з найважливіших завдань служби зайнятості є інформування безробітних про сутність самостійної зайнятості, проте, які дії їм потрібно виконати для започаткування власної справи, а також надання їм методичної, психологічної та фінансової допомоги в її організації.

Трактування поняття «самозайнятість» продовжує залишатися дискусійним, і розглядають його у двох аспектах:

- звуженому – це ті люди які працюють одноосібно, без залучення інших працівників;
- розширеному – індивідуальна трудова діяльність на підприємстві з чисельністю до п'яти осіб.

В економічному плані самозайнятість визначають як діяльність, що дає дохід у грошовій або натуральній формі.

Її можна характеризувати такими ознаками: [4, с. 131–133].

- 1) виконання робіт за винагороду, яку суб'єкт одержує від особистої праці;
- 2) юридична незалежність суб'єкта господарювання;
- 3) створення однією особою одного робочого місця (для себе);
- 4) фінансування всіх витрат тільки за рахунок власних коштів;
- 5) проведення робіт власними зусиллями;
- 6) використання власних засобів виробництва;
- 7) одноосібне розпорядження результатами праці.

Особу вважають самозайнятою, якщо вона відповідає усім цим переліченим ознакам.

Діяльність суб'єктів самостійної зайнятості базується на виявленні ініціативи, особистих здібностей, готовності працювати в конкурентному ринковому середовищі не тільки для отримання прибутку, а й забезпечення належних умов життя [1, с.440].

Зацікавленість до самозайнятості зумовлена такими обставинами:

- 1) зниження рівня виробництва, наслідком чого стало зростання безробіття і звуження можливостей працевлаштування;
- 2) низьким рівнем оплати праці на державних, приватних, акціонерних і колективних підприємствах ;
- 3) розчаруванням населення в застосуванні праці на підприємствах різних форм власності;
- 4) утвердженням ринкової свідомості серед більшості громадян;
- 5) потребою зміни принципів соціальної політики держави, орієнтації на активізацію поведінки всіх працездатних верств суспільства, подолання пасивного очікування допомоги держави.[4, с. 131–133].

Для розрахунку загальної в Україні й за регіонами чисельності зайнятих протягом року ми використали дані про працю з поточної звітності підприємств, яку вони подають до органів статистики.

Показник чисельності самозайнятих ми розраховували як різницю кількості усього зайнятого населення (тис. осіб) та кількість найманих працівників і безробітних.

Питому вагу самозайнятих розраховували шляхом ділення чисельності самозайнятих на все зайняте населення і множили на 100%.

Як видно з таблиці 1, у 2015 році чисельність зайнятого населення України віком 15–70 років становила 16443,2 тис. осіб, що на 3822,8 тис. осіб менше, ніж у 2010 році.

Рівень зайнятості населення в країні за останні роки знизився із 58,5% у 2010 році до 56,7% в 2015 році. Практично половина всього зайнятого населення зосереджена у Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Одеській, Донецькій, Київській та Запорізькій областях.

Зменшення чисельності зайнятого населення та зниження рівня зайнятих відбулось у всіх регіонах країни, крім Івано–Франківської і Рівненської областей. Найвищий рівень зайнятості спостерігається у Дніпропетровській області (60,9%), а найнижчий – у Донецькій (50,3%), Луганській (52,0%) і Тернопільській областях (52,9).

Чисельність безробітних у країні в 2015 році становила 1654,7 тис. осіб, що на 130,9 тис. осіб менше, ніж у 2010 році. Найвищий показник безробіття у Донецькій (121,4 тис. осіб), Дніпропетровській областях (115,3 тис. осіб), а найнижчий – у Чернівецькій (37 тис. осіб), Волинській (43,1 тис. осіб) та Миколаївській областях (49,5 тис. осіб).

Чисельність самозайнятих у країні в 2015 році становила 5287,2 тис. осіб, що на 628,8 тис. осіб менше ніж у 2010 році.

Питома вага самозайнятих у країні в 2015 році становила 32,1%, і за останніх п'ять років зростає на 2,9%. Найвищий рівень самозайнятості спостерігаємо у Тернопільській (57,5), Чернівецькій (51,3%), Закарпатській (51,2%), Івано–Франківській областях (47,7).

Регіональна структура зайнятості населення України

Області	Усього зайнятих (тис. осіб)				У тому числі наймані (тис. осіб)				Самозайняті (тис. осіб)				Рівень зайнятих у %				Самозайняті %			
	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015
Україна	20266,0	20354,3	18073,3	16443,2	12564,2	12181,3	10565,2	9501,1	5916,2	6515,8	5560,2	5287,4	58,5	59,7	56,6	56,7	29,2	32	30,7	32,1
Вінницька	694,3	701,1	661,6	674,9	405,2	388,8	369,1	354,1	212,2	295	214,9	254,5	57,5	58,9	56,3	57,7	30,5	42,1	32,5	20,9
Волинська	433,6	442,8	410,5	397,3	247,2	327,8	226,5	213,1	145,9	166	139,1	141,1	58,2	59,3	54,9	53,1	33,6	37,5	33,9	35,5
Дніпропетровська	1541,9	1528,5	1472,8	1479,6	1058,2	1056,1	981,5	935,4	366	363,9	362,4	428,9	60,3	61,4	60,2	60,9	23,7	23,8	24,6	28,9
Донецька	1983,7	1958,4	1752,4	756,3	1314,8	1268,1	977,4	515,0	486	545,5	558,6	119,9	58,3	60,0	54,2	50,3	24,5	27,8	31,9	15,8
Житомирська	560,3	550,3	514,8	506,6	327,8	311,5	296,3	282,7	171,7	179,9	151,9	159,3	59,5	59,3	56,1	55,5	30,6	32,7	29,5	31,4
Закарпатська	531,8	530,8	521,4	519,3	233,3	218,0	205,5	200,9	248,1	262,2	262,8	265,9	57,7	57,5	56,4	56,2	41,1	49,4	50,4	51,2
Запорізька	825,7	821,2	773,5	745,1	540,4	502,4	464,4	441,7	218,4	257,4	237,8	223	59,5	60,6	58,2	56,4	26,5	31,3	30,7	29,6
Івано- Франківська	530,3	548,5	547,8	558,3	268,4	256,6	245,4	241,0	214,4	245	254,3	266,1	52,3	54,1	53,9	54,8	40,4	44,7	46,4	47,7
Київська	757,9	757,5	724,3	739,9	615,9	635,7	613,8	583,1	82,3	71	47,9	106,1	58,6	59,2	56,9	58,1	10,9	9,4	6,6	14,3
Кіровоградська	431,2	433,7	391,1	386,8	248,5	234,2	217,9	212,6	140,4	159,5	124	124,4	56,9	58,6	54,2	54,0	32,5	36,8	31,7	32,1
Луганська	1015,4	1008,6	877,6	306,3	615,2	585,5	411,0	191,7	321,5	354,6	353,9	58,2	57,1	58,5	52,0	54,6	31,6	35,2	40,3	19,0
Львівська	1096,7	1099,9	1038,2	1042,0	646,4	620,1	581,0	576,1	356,3	390,7	357	373,2	58,0	58,4	55,3	55,5	32,5	35,5	34,4	35,8
Миколаївська	536,7	533,7	501,5	508,7	288,1	274,4	258,5	248,4	199,2	213,7	192,9	210,8	59,1	59,9	57,3	58,4	37,1	40,0	38,5	41,4
Одеська	1044,5	1060,4	1009,4	1016,2	642,3	606,3	554,0	549,7	334,2	388,5	382,5	396,4	57,5	59,2	56,7	57,3	40	36,6	37,9	39,0
Полтавська	644,8	625,7	602,9	583,6	432,4	415,9	388,0	367,8	143,2	148,6	136,6	135,1	57,3	59,3	55,7	54,2	22,2	23,7	22,6	23,1
Рівненська	471,2	492,5	476,0	487,7	263,6	248,5	235,2	231,0	146,8	190,7	184,1	203	56,7	59,2	57,2	58,5	31,1	38,7	38,7	41,6
Сумська	497,0	519,6	481,4	470,5	312,7	293,0	271,3	261,0	125,1	177,6	159,5	156,7	56,0	59,9	56,6	55,6	25,2	34,2	33,1	33,3
Тернопільська	431,3	439,4	416,0	406,2	217,8	209,5	199,5	118,5	162,7	181,9	163,4	233,6	54,2	55,5	52,9	51,6	37,7	41,4	39,3	57,5
Харківська	1267,3	1280,6	1225,3	1230,8	770,5	760,4	709,4	679,1	398,9	427,2	412,4	458,3	59,3	61,2	59,0	59,3	31,5	33,4	33,6	37,2
Херсонська	488,8	477,7	450,2	445,8	238,5	223,9	210,7	204,5	204,2	208,1	189,9	192,9	58,9	58,7	56,4	56,1	41,8	43,5	42,2	43,3
Хмельницька	580,6	571,3	521,9	500,5	304,4	288,4	271,9	266,2	221,3	229,2	196	177,7	59,1	59,0	54,7	52,6	38,1	40,1	37,5	35,5
Черкаська	564,9	562,7	524,5	523,5	337,9	322,0	295,9	281,3	164,6	184,9	168,8	185,5	58,4	59,4	56,3	56,5	29,1	32,9	32,2	35,4
Чернівецька	382,4	475,5	439,5	367,2	162,6	280,0	261,2	141,3	184,2	162	141,5	188,2	57,4	57,9	55,5	54,9	48,2	34,1	32,2	51,3
Чернігівська	480,1	387,2	370,6	432,3	291,1	155,0	146,1	249,2	132,9	180,6	169,2	131,5	59,2	60,1	56,8	56,2	27,7	55,4	45,6	30,4
м. Київ	1387,8	1399,8	1368,1	1357,8	1155,2	1209,4	1173,7	1085,7	146,7	109,4	95,7	169,5	67,5	68,2	67,1	62,0	10,5	7,8	7	12,4

Структура самозайнятості населення за видами економічної діяльності (тис. осіб)

Області	Чисельність самозайнятих тис. осіб				У тому числі															
					Сільське, лісове та рибне господарство %				Промисловість: %				Оптова та роздрібна торгівля %				Транспорт %			
	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015	2010	2012	2014	2015
Україна	5916.2	6515.8	5560.2	5287.4	29,9	33,6	33,5	33,2	5,6	4,8	5,3	5,8	45,6	39,2	39,6	37,8	4,9	4,0	4,4	4,2
Вінницька	212.2	295	214.9	254.5	46,6	47,8	54,7	50,8	3,7	2,04	2,4	3,1	37,9	27,6	32	33,4	4,5	1,9	2,9	3,5
Волинська	145.9	166	139.1	141.1	47,4	51,0	45,6	42.1	4,0	3,8	4,0	4,1	41,3	32,4	35,6	37,9	1,7	3,5	3,9	4,4
Дніпропетровська	366	363.9	362.4	428.9	13,7	13,4	13,8	14.4	8,6	8,2	9,7	10,6	57,3	52,6	51	49,3	6,3	4,9	4,9	4,0
Донецька	486	545.5	558.6	119.9	18,7	23,8	23,6	19.5	3,4	2,1	2,1	2,8	54,7	48,4	48,2	50,9	6,2	5,4	5,5	5,5
Житомирська	171.7	179.9	151.9	159.3	18,6	23,4	24,7	23.4	4,9	4,3	2,8	3,5	53,1	45	45,2	44,5	9,3	8,8	8,9	9,0
Закарпатська	248.1	262.2	262.8	265.9	38,9	39,6	39	38.7	5,7	4,6	4,9	4,8	29,3	24,8	25,9	25,1	4,6	3,3	3,7	3,7
Запорізька	218.4	257.4	237.8	223	27,3	30,0	30,8	31.4	4,5	4,7	4,4	5,3	48,6	43,5	41,7	40,2	4,5	3,0	3,8	3,8
Івано-Франківська	214.4	245	254.3	266.1	46,3	48,5	48,3	47.6	6,5	5,8	6,4	6,3	30,7	27,5	27,1	27,2	2,8	2,4	2,8	2,9
Київська	82.3	71	47.9	106.1	5	3,3	2,7	6.3	9,0	8,7	8,1	7,4	65,1	58,0	57,0	49,8	8,9	7,7	7,7	8,2
Кіровоградська	140.4	159.5	124	124.4	49,1	50,8	46,6	47.5	3,5	3,6	4,5	4,3	33,9	28,7	31	29,4	4,4	2,7	3	2,9
Луганська	321.5	354.6	353.9	58.2	25,7	24,6	21,8	22.5	2,5	2,9	5,8	5,0	54,1	51,4	49,3	48,7	6,5	5,8	5,8	6,2
Львівська	356.3	390.7	357	373.2	35,2	39,6	38,8	36.7	7,1	6,3	6,3	6,1	35,0	28,2	29,8	30,9	3,4	3,2	3,5	3,5
Миколаївська	199.2	213.7	192.9	210.8	41,8	43,3	46,6	47.1	3,9	3,4	3,6	4,5	38,9	35,6	33,2	24,5	4,9	4,6	4,3	4,3
Одеська	334.2	388.5	382.5	396.4	24,5	27,8	28,8	29.6	4,9	3,8	4,4	4,2	50,3	40,6	39,4	38,7	5,4	6,1	6,5	6,7
Полтавська	143.2	148.6	136.6	135.1	53,7	36,7	34,4	36.4	5,1	5,4	5	4,7	49,2	49,8	43,6	41,8	5,8	4,2	2,7	2,5
Рівненська	146.8	190.7	184.1	203	27,0	31,0	29,7	28.5	5,3	5,0	5,4	5,5	49,0	42,0	42,2	42,8	4,4	4,4	4,9	5,1
Сумська	125.1	177.6	159.5	156.7	31,2	37,5	39,9	37.9	3,5	3,5	3,7	4,2	46,1	37,1	33,7	35,1	3,8	3	2,8	3,4
Тернопільська	162.7	181.9	163.4	233.6	47,9	55,9	53,3	39.4	3,8	2,5	2,4	1,9	33,4	25,0	26,9	20,5	3,7	2,7	3,3	2,5
Харківська	398.9	427.2	412.4	458.3	17,0	23,3	25,1	23.8	9,9	11	11,3	12,4	54,4	41,8	39,8	38,2	4,2	3,7	3,4	3,8
Херсонська	204.2	208.1	189.9	192.9	42,4	46,4	45,0	43.3	4,9	4,5	4,4	4,3	36,1	31	32,9	33,2	4,4	3,1	3	3,3
Хмельницька	221.3	229.2	196	177.7	44,3	46,2	44,4	45.0	4,2	3,9	3,8	2,5	40,6	37,2	38,6	39,3	4,5	3,9	4,2	3,8
Черкаська	164.6	184.9	168.8	185.5	42,2	45,2	44,4	44.0	5,5	5,1	4,9	6,7	36,2	30,5	32,1	30,2	3,5	3	3,2	3,2
Чернівецька	184.2	162	141.5	188.2	41,5	40,7	41,7	41.2	6,2	7,7	7,6	7,6	31,4	26,5	26,1	26,5	4,4	4,0	4,2	3,9
Чернігівська	132.9	180.6	169.2	131.5	39,3	45,5	41,2	41.2	4,9	4,8	4,8	5,3	45,5	39,6	41,2	40,9	4,2	2,4	2,5	2,5
м. Київ	146.7	109.4	95.7	169.5	0,06	0,5	0,4	0,3	23,9	9,7	8,5	5,5	82,2	81,5	110,4	89,5	11,6	8,3	7,5	5,6

Дані таблиці 2 свідчать проте, що в Україні найрозвинутішими видами економічної діяльності є сільське, лісове та рибне господарство, промисловість, оптова й роздрібна торгівля, а також транспортна галузь.

Самозайнятість у сільському, лісовому та рибному господарстві найбільша у Вінницькій (50,8%), Івано–Франківській (47,6%), Кіровоградській областях (47,5%), а найменша вона в Київській (6,3%), Дніпропетровській (14,4%) та Донецькій областях (19,5%) .

Чисельність самозайнятих у промисловій галузі найбільша в Харківській (12,4%) та Дніпропетровській областях (10,6%), а найменша в Тернопільській області (1,9%).

Чисельність самозайнятих в оптовій та роздрібній торгівлі найбільша в Донецькій області (50,9%), а найменша у Тернопільській (20,5%), Миколаївській (24,5%) і Закарпатській областях (25,1%).

Щодо самозайнятих у транспортній галузі, то їх найбільше у Житомирській (9,0%) та Київській областях (8,2%), а найменше в Тернопільській, Чернігівській та Полтавській областях (2,5%).

Сьогодні фіскальна й адміністративна політика в Україні зумовлюють ситуацію, коли рух робочої сили поступово спрямовується до нелегального сектору. Тому державна політика щодо нелегальної зайнятості має не просто враховувати принципи відмінності між неформальною, тінвовою і кримінальною діяльністю, а намагатися звести їх до мінімуму. Держава повинна спрямовувати основні зусилля на створення нормальних умов для життя і праці громадян за встановленими законами й традиціями. Одним із напрямів розв'язання даної проблеми є стимулювання самозайнятості, її масовості, що необхідно розглядати як най дієвіший шлях підвищення ефективності використання трудового потенціалу держави. Розвиток самозайнятості населення не потребує від держави додаткових інвестицій і одночасно може забезпечити суттєве підвищення рівня життя населення.

Висновки. Зайнятість населення відіграє вирішальну роль у системі реалізації цілей соціально–економічного розвитку нашої країни. Наш аналіз засвідчує, що самостійна зайнятість є вагомим сегментом ринку праці та реальністю для значної частини економічно активного населення, що певним чином впливає на реальну можливість отримання доходу для належного забезпечення життєдіяльності. З метою оптимізації зайнятості населення першочерговими завданнями України та її регіонів необхідними є:

- 1) створення нових робочих місць у легальному секторі економіки;
- 2) підвищення рівня доходу населення шляхом зростання заробітної плати;
- 3) удосконалення економічної і нормативно–правової бази для вдосконалення та розвитку економічної активності населення;
- 4) орієнтація населення на чесну підприємницьку діяльність;
- 5) формування кредитно–фінансового механізму підтримки підприємництва;
- 6) визначення пріоритетних сфер функціонування самозайнятості в територіально–галузевому напрямку;
- 7) розвиток інфраструктури сприяння самозайнятості – розроблення бізнес –проектів, інформаційне та консультаційне забезпечення, підготовки підприємців;
- 8) оптимізація регіональної структури зайнятості населення;
- 9) розроблення регіональних програм розвитку самозайнятості населення.